

Válka jako past

Proč je konflikt atraktivní?

**DANIEL
ŠTROBL**

Odnepaměti se lidé zabývají otázkou, proč dochází k válkám. V různých dějinných obdobích se střídaly v podstatě dva směry. Ten první hledal odpověď na otázku, proč bojujeme, zatímco druhý se snažil nalézt viníka. Již více než sto padesát let jsme svědky druhého přístupu, který je obsažen ve většině historických a politických děl. Moderní humanitní vědy vzniklé v druhé polovině 19. století a odštěpené ze společného filozofického základu, mezi něž patří zejména psychologie a sociologie, nechávaly a stále ještě až na malé výjimky nechávají toto téma otevřené a otázku příčin válek si nekladou. Dokladem tohoto tvrzení může být poměrně malé množství klasických děl, která by se tímto problémem zabývala.

Na počátku třetího tisíciletí, pod stále silným dojmem válekami protkaného 20. století a vědomí si aktuálního stavu světa poznamenaného mimořádným vystupňováním násilí, si nemůžeme zmíněné otázky neklást. Navíc současná a patrně i budoucí podoba konfliktů je charakterizována termínem „asymetrické války“, čímž se myslí mimo jiné fakt, že je nesmírně obtížné, ne-li nemožné hledat jednoznačného viníka tak, jak to šlo např. u 1. a 2. světové války.

Proč člověk znovu vstupuje do válek?

Při těchto úvahách je nutné oprostit se od moralistických a idealizovaných pohledů na jedince a společnost, neboť kdyby války byly jen utrpením, strádáním a pohromou, nejspíše by se nekonal. Válka nám musí něco velmi cenného a významného přinášet, o něco nás obohacovat, či naopak nám něco bolestně ubírat, abychom znovu a znovu podléhali zvuku bojových polnic a vyráželi bránit nebo dobývat, zabíjet nebo umírat. Otázkou však zůstává, zda jsme již na odpovědi připraveni. Kdo totiž prožil válečný konflikt jako voják, podá nám zpětně velmi matoucí výpověď o tom, co tehdy prožíval. Jestliže hovoříme například s našimi piloty, kteří strávili 2. světovou válku ve Velké Británii, dovíme se, že to jednak byla doba neustálého strachu o život, obav o rodiny v okupované vlasti, zármutku nad smrtí kamarádů a bolesti způsobené zraněním, zároveň však tito muži jedním dechem dodávají, že to byla nejkrásnější doba jejich života. Čím to je? Jak je možné, že ve Vietnamu se vojáci předháněli ve svých „body-counts“ (počtech zabitých)? Proč se tam po vypršení závazku mnozí znovu a znovu vraceli i přes extrémní riziko a mnohdy pří-

šerné životní podmínky? Pokusme se na tuto otázku odpovědět z hlediska psychosociálních věd a hlubinné psychologie.

V září 1932 odpovídá tehdy již šestasedmdesátiletý Sigmund Freud na dopis Alberta Einsteina, v němž reaguje na otázku, proč dochází k válkám. Tento list, který později vešel ve známost jako stať nazvaná Proč válka?, obsahuje Freudův názor jak na sociální, tak na psychologické příčiny válek. V rovině sociální, či spíše psychosociální dochází Freud k závěru, že každé lidské společenství je drženo pohromadě dvěma prvky: násilím ze strany mocných a vzájemnými city spojujícími jednotlivé členy. Tyto vazby se obvykle nazývají ideje. Právě napětí, které z tohoto faktu vyplývá, nutně vede jak k odstředivým, tak k odstředivým tendencím, což v důsledku znamená opakované pokusy jedněch změnit svou podřízenou roli ve společnosti a úsilí druhých, mocných, těmto snahám zabránit. Freud se zde zdánlivě blíží Marxovu třídnímu pojetí společnosti, avšak na rozdíl od Marxe nevnímá rozčlenění společnosti podle poměru k výrobním prostředkům, ale podle míry moci, kterou daná skupina či jedinec mají. V tomto kontextu je zajímavé, že Freud dlouho považoval bolševický experiment za zajímavou myšlenku, a dokonce byl ochoten věřit, že právě tato idea je schopna být dostatečně silná, aby překonala vnitřní animozitu. Zároveň však poukazuje na to, že doba, kdy by se to mohlo stát, je příliš vzdálená a cesta k tomuto cíli bude lemována „řadou strašlivých občanských válek“.

Einstein ve svém dopise Freudovi předpokládá, že lidská ochota jít bojovat je nesena nějakým pudem, a Freud s ním vřele souhlasí, neboť je to v souladu s jeho revizí teorie libida (viz rámeček), kterou provedl v roce 1920 ve svém článku Mimo princip slasti.

Síly přitažlivé a odpudivé

Freud ve svém pojetí erosu a tanatu nastiňuje základní filozofické dilema lidských protikladů lásky a nenávisli. Einsteinovi připomíná podobnost s fyzikálním světem, kde se spolu utkávají síly přitažlivé a odpudivé. Podstatné je, že Freud zde nehodnotí ani jeden z principů, ale naopak dokazuje, že jeden bez druhého nemohou existovat, neboť společným působením dosahují splnění svých cílů. Například eros, který touží po spojení, nutně potřebuje k svému prosazení jistou míru agrese, což je dobře patrné v živočišné říši,

Mgr. Daniel Štrobl (*1974) vystudoval obor psychosociální vědy na Husitské teologické fakultě UK v Praze. V roce 2000 nastoupil jako vědecký pracovník do Centra sociálních studií náčelníka generálního štábu AČR. Od března 2002 je vojenským psychologem 152. záchranného praporu v Kutné Hoře. Nyní studuje psychologii na Filozofické fakultě Univerzity Palackého v Olomouci.

EROS, TANATOS A PŮVOD AGRESE

Freud bývá bohužel spojován výhradně se sexualitou a bývá mu zazlíváno, že na ní kladl přehnaný důraz. Je pravda, že objev zejména dětské sexuality a dále role, kterou libido hraje jak v psychickém vývoji, tak v samotné struktuře lidské psychiky, byl převratnou změnou a skutečnou revolucí pozdně viktoriánské doby. Tím na sebe Freud upozornil, nicméně nesmíme ztrácet ze zřetele, že ačkoli Freud neuměl přijímat kritiku a s řadou svých žáků, kteří se stavěli k některým jeho teoriím skepticky, se ve zlém rozešel, on sám své dílo mnohokrát upravoval, doplňoval a od některých svých raných předpokladů i upouštěl. Je známo, že 1. světová válka byla pro Freuda velkým otřesem, který jej zasáhl jak profesně, tak osobně. Právě pod dojmem této tragédie začal zvažovat možnost destruktivních pudů, které nás nutí ničit a zabíjet. To vedlo konečně k podstatnému přepracování jeho dosavadní teorie, kdy hnací jednotkou jedince bylo právě *libido* a jeden z jeho produktů pud sebezáchovy, který v sobě skrýval agresi. V roce 1920 nahradil *libido* termínem *eros* a jako protiklad k němu připojil *tanatos*. Zatímco *eros* je tvořivý, plodný, snaží se rozmnožovat a sjednocovat, *tanatos* naopak tíhne k umrtvení, k vytváření neživého z živého a k destrukci. *Agrese* je zde oddělena od pudu sebezáchovy a stává se autonomním zdrojem energie. *Agrese* je dle tohoto nového pojetí „zvnějšněním“ (externalizací) tanatu. Kdyby totiž jedinec podlehl volání pudu smrti, zničil by sám sebe, což můžeme pozorovat například u sebevrahů, nicméně *eros*, tedy pud života, se bude do poslední chvíle snažit této sebedestrukci zabránit, a tak dojde k tomu, že jedinec svou touhu po ničení a zmrtnění otočí ven, proti druhým a vnějšímu světu. Bylo by nesprávné se domnívat, že Freud spatřoval v každém člověku ničitele. Byl si dobře vědom, že *agrese* (neboli *tanatos* obrácený směrem ven) prochází řadou dalších procesů, je erotem ovlivňována a (použijeme-li Freudův termín) „legována“. Navíc je pod diktátem superega, tedy našeho svědomí, morálních zásad a hodnot, které nám brání projevovat své pudy zcela spontánně.

kdy páření bývá zhusta provázeno předchozím soubojem s možnými rivaly. Tvor, kterému by chyběl *tanatos*, by ve světě neobstál a, jak známo, i významné duchovní postavy dějin během svého života svou agresi projevily, čímž se staly právě o to uvěřitelnějšími a člověku bližšími. Vzpomeňme si v této souvislosti na Ježíšovo vyhnání trhovců z chrámu. Konečně samotná povaha starozákonního boha je plná protikladů. Na jedné straně je plný lásky a soucitu, na straně druhé se projevuje jako bůh žárlivý, trestající a mstivý.

Vědom si nesmírné složitosti motivů lidského chování, do kterého sice vstupují počáteční pudy *eros* a *tanatos*, ale v důsledku vzájemného prolínání a ovlivňování se navěnek projevují v nespočetných formách a podobách, ukazuje, že válka a její motivy jsou velmi složité a proměnlivé. Jestliže jsou tedy lidé vyzváni k válce, je možné u nich spatřovat nepřeberné množství pohnutek, od těch

nejvyšších a nejušlechtlejších až po ty nejnižší, které mnohdy nelze ani pojmenovat. Obrácení pudu smrti do sebe dovolilo vzniknout svědomí (v extrému může jít až o sebemrštěnost), uvolnění tohoto pudu ven může přinést blahodárnou úlevu. Z novodobých zjištění víme, že při krajním vystupňování násilí často dochází i k sexuálnímu uvolnění. Tato domněnka nachází potvrzení v zjištěných sexuologů, kteří v tomto smyslu poukazují na projevy hromadných vražd a teroristů během jejich útoků. Veteráni z Vietnamu, kteří měli dost odvahy, aby o tom hovořili, popisují své prožitky při zabíjení jako „lepší než ten nejlepší sex, lepší než ta nejlepší droga z ulice“.

Agresi nelze odstranit

Podle Freuda si lidská bytost uchovává svůj život tím, že ničí cizí. Agresi nelze odstranit. Freud nevěří na společnost, která by neznamenala války (což je v rozporu s etnografickými studiemi), avšak domnívá se, že je možné tuto agresi nasměrovat tak, aby nevedla k válce. Cesty vidí dvě. Tou jednou je láska, a to nikoli, jak by se mnoho lidí mohlo u Freuda domnívat, sexuální, ale právě ona křesťanská ve smyslu „miluj bližního svého“, a dále identifikace, tedy prohlubování vzájemného poznávání a porozumění členů různých společenstev. Zde Freud prozíravě nastínil jeden z důvodů, proč vznikla Evropská unie. Snad se nedopustím přílišného optimizmu, když řeknu, že díky desetiletí trvajícím sjednocování zemí západní a střední Evropy je dnes již obtížné představit si zde vzájemný ozbrojený konflikt.

Celý Freudův dopis Einsteinovi by se tedy dal zhrnout do výroku: „Proč válka? – Protože člověk je, jaký je.“ Je zřejmé, že tak pesimistické stanovisko je jen těžko přijatelné, a zároveň cítíme, že není vyčerpávající.

Freud se nedožil 2. světové války, respektive zemřel dvacet tři dnů po jejím začátku, a tak nemohl reagovat na tuto největší eskalaci násilí a *agrese* ve dvacátém století. Psychoanalýza a koneckonců celá psychologie jako by byla přímo zaskočena tím, co se stalo. Zaměřila své dovednosti do oblasti aplikace, nebo dokonce, jak je zřejmé z vývoje psychoanalytického hnutí ve čtyřicátých a padesátých letech, tento fenomén málem vytěsnila. Sociálněpsychologických reflexí bylo v následujících letech bohužel málo. Přitom od roku 1945 neuplynul jediný den, v němž by se někde na světě nebojovalo. Freudův pud smrti byl většinou psychologů a psychoanalytiků odmítnut, ale zároveň nebylo vypracováno nic, co by války a chuť lidí v nich bojovat uspokojivě vysvětlilo. Minulá desetiletí, která nám bohužel přinesla další řadu válek a ukázala společenské poměry, jež k nim vedly, nás nutí znovu si položit otázku, proč bojujeme.

V úvodu jsme zmínili české piloty v Anglii a jejich prožitky. Znamená to snad, že jsou ti lidé nějak jiní, agresivnější než my ostatní? V žádném případě. Jedinec je totiž veden dvěma opět protikladnými tužbami. Na straně jedné musí být aristotelovským *zoon politikon* – tvorem společenským, tedy sdílejícím,

PATRICKU! STRAŠNĚ SE BOJÍM!

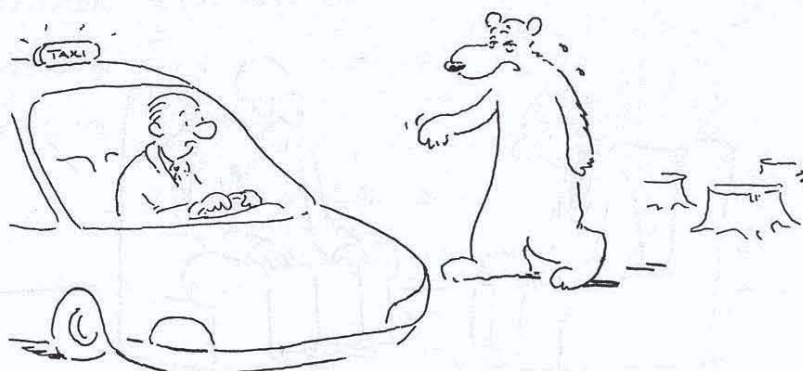
TAK UY JSTE SE OPĚT ZAMILOVAL... LĚTA TERAPEUTICKÉ DŘINY JSOU V PRDELI.

na straně druhé však svým celým psychickým vývojem směřuje k individuaci, tedy je veden potřebou být sám sebou. Právě období války obě tyto potřeby plně saturuje. Snad nikde jinde není jedinec schopen takové míry altruizmu, sebeobětování a nadřazení společných hodnot nad své a současně nikde si tak intenzivně neuvědomuje své bytí, jeho jedinečnost a to, že žije, jako právě ve válce. Tam vznikají přátelství na celý život, právě za války mají lidé pocit, že skutečně žijí a že konečně válka svým významem odsune naše dosavadní problémy do pozadí tím, že je zbezvýznamní a my se jimi již nadále nebudeme muset trápit. Není tajemstvím, že v dobách válek výrazně klesá počet lidí s neurotickými a depresivními potížemi. Válka nám dá smysl našeho bytí, což je pro řadu lidí vysvobození z jejich do té doby prožívaných pochybností o tom, proč jsou vlastně na světě a kam směřují.

Změna vnímání reality

Významným aspektem v oblasti sociální psychologie je zjištěné jiné vnímání reality jak jednotlivci, tak celými společenstvími. Tento postřeh byl možný právě díky minulému století, a zejména válce ve Vietnamu, která se od ostatních konfliktů, respektive postoje společnosti k nim, velice lišila. Vždy když dojde k válce nebo se k ní schyluje, je možné pozorovat významný posun v pojetí okolního světa, sebe samého a společnosti, s kterou se identifikujeme. Tento posun je možné nazvat vnímáním racionálním nebo mytickým. V době míru je většina z nás schopna názrat okolí přiměřeně pragmaticky či kriticky a vyhýbat se jednoznačným soudům. Výjimku samozřejmě tvoří lidé, kteří nejsou schopni prožít vnitřní konflikt. Pro ty musí nutně tento střet probíhat vně, a tak si stále hledají cíle pro svůj boj. Příkladem mohou být známí diktátoři. Již rané Leninovy práce překypují neustálými útoky na domnělé či faktické protivníky, Hitlerův *Mein Kampf* je v tomto smyslu totožný, ale bylo by zavádějící vidět tyto rysy jen u takto historicky známých a čitelných

tyranů. Stačí se podívat na současnou politickou scénu a je zřejmé, kolik našich vůdců je schopno kritické sebereflexe, naslouchání názorům druhého a přijetí i cizích postojů. V situacích krizí tento moment mizí, neboť je nevýhodný pro následující činnost, kterou může být i ozbrojený konflikt. Tehdy jsme svědky toho, jak nepřítel bývá zcela odlidštěván, zatracován a nepřipouští se žádná možnost, že by jeho pohnutky mohly být podobné jako ty naše. Nepřítel je vždy jednoznačně špatný, nelítostný, krutý, ve všem se mýlí a jeho požadavky jsou neoprávněné. Ruku v ruce s tímto viděním jde i znovu a znovu opakovaná iluze, že až tento konflikt skončí, bude vše lepší a dojde k jakémusi očištění. Nebudu zde hodnotit ani jeden, ani druhý stav, přestože je jasné, který je blíže pravdivému vidění světa. Jde o to, že pokud se skupina či jedinec octne v ohrožení, ať již faktickém nebo domnělém, začne mobilizovat řadu obranných mechanismů s cílem vytvořit nejlepší podmínky pro možnou reakci. Mytické vidění světa je nezbytné pro nutnou obranu. Představme si, že jsme na ulici napadeni a ohrožováni na životě skupinou agresivních jedinců. V tu chvíli budeme jen stěží schopni empatie a daný útočník pro nás bude jen špatný. To nám umožní

RYCHLE! K NEJBŮŽŠÍMU PSYCHIATROVI!

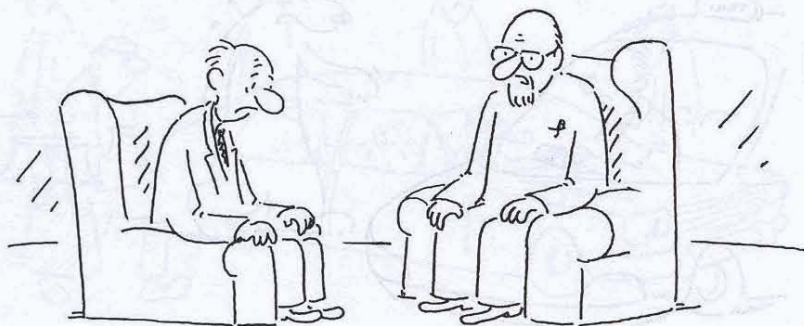
TEĎ KDYBYSTE LASKAVĚ NA PĚT MINUT PROJEVIL CHUŤ DO ŽIVOTA . . .

sc mu cvcentuálně i postavit. V rovině společenské si můžeme uvést jiný příklad: Vezme-li si aktéry 11. září 2001, připadá nám vše jasné. Na jedné straně tu jsou zcela nezpochybnitelní, jednoznačně kladní a hrdinní záchranáři, na straně druhé pak bezesbýtku špatní teroristé. Všimněme si, s jakou nevolí jsou přijímány pokusy ukázat viníky z 11. září jako lidi, a nyní si představme, kdybychom začali zpochybňovat výkony newyorských hasičů, začali se zabývat jejich pochybeními, ke kterým zcela jistě došlo, a snažili se dívat na jejich zásah s větší dávkou racionality a menším sentimentem. Patrně bychom byli záhy umlčeni. A přesně to se děje v dobách válek těm, kteří nahlízejí konflikt racionálně a nepodléhají mytické realitě. Na druhou stranu však tito lidé těžko mohou bojovat, a jestliže se tak stane, velmi rychle umírají. Z hlediska psychologie selhaly jejich obranné mechanismy, tito lidé se nedokázali přizpůsobit dané situaci a jejich život byl ohrožen či předčasně skončen. Přesto se právě v druhé polovině dvacátého století objevily situace, kdy se mohlo zdát, že počáteční mytické vidění světa a konfliktu postupně přešlo zpět k vidění racionálnímu, což mělo za následek ukončení bojů. Takovou válkou byl právě konflikt ve Vietnamu. Zprvu nadšené a loajální postoje Američanů se během let změnily až málem

k sympatiím se severním Vietnamem. Politici byli veřejností přinuceni začít americká vojska z Vietnamu stahovat. Na druhou stranu si položíme otázku: Bylo smýšlení protiválečných aktivistů skutečně pragmatické? Nikoli. Jen změnili nepřítel. Místo severního Vietnamu se jím stali politikové, kteří byli u moci, ale jinak bylo jejich vidění stejně mytické, a tedy zkreslené. Byli totiž skupinou v ohrožení, a tak byla jejich reakce stejná jako u těch, kteří válku ve Vietnamu schvalovali. Na tomto příkladu je zřejmé, jak nesmírně obtížné, ne-li nemožné je nalézt v krizových situacích onen pevný bod, z kterého lze celý problém nahlížet. Fakt dvou různých pohledů na realitu je však pro nás dobrým indikátorem potenciálního konfliktu. Jinými slovy společnost, v které začínají převládat prvky mytického vidění světa, se postupně blíží válce, a naopak tam, kde je protivník stále vnímán jako někdo v zásadě podobný, válka nehrozí. Tím je možné vysvětlit, proč studená válka nikdy nepre-rostla v konflikt „horký“.

Neschopnost unést vnitřní konflikt

Na počátku jsem se opřel o Freudův dopis Albertu Einsteinovi. Je zajímavé si všimnout, čím tento list končí. Svůj dopis uzavírá Freud úvahou na téma pacifizmu. Připomíná, že kultura a civilizace postupně zatlačují pudové pohnutky do pozadí, dávají přednost rozumu. K tomuto procesu však nedochází plošně, ale jen u určité skupiny lidí. Ta je tímto vývojem velmi ohrožena, neboť ti, kteří zůstávají vývoje postaveného na rozumu ušetřeni, stále fungují na zpravidla nevědomé, pudové úrovni. V praxi to znamená jejich vyšší porodnost, ale také nezralou agresi. Odtud je jen krůček k pojetí současné globální situace nikoli jako střetu civilizací, o němž mluví Samuel P. Huntington, respektive nejen jako tohoto střetu, ale též jako utkání bohatých, mocných, avšak málo početných s chudou, bezmocnou, nicméně většinou částí světa. Je tedy zřejmé, že důvodů, proč je válka pro lidstvo atraktivní, je mnoho. Odehrávají se jak v rovině jednotlivce, který v bojové si

ZAJÍMÁJÍ MNE LIDSKÉ OSUDY, PANĚ. ALE TOHLE UŽ NENÍ OSUD. TO JE PŘEBŮSER.

tuaci zažívá mnoho příjemných, dokonce až slastných prožitků, tak v rovině společnosti, pro kterou je válka prostředkem k upevnění vlastní soudržnosti zvnějšněním vnitřního napětí. Právě neschopnost unést vnitřní konflikt, ať už jde o rovinu psychickou či sociální, vede k přesunutí destruktivních a agresivních reakcí na okolí, čímž se zmírní vnitřní tenze

plynoucí z obavy z vlastního rozkladu a zániku, jenž je průvodním znakem vnitřního konfliktu. Jak známo, schopnost unést vnitřní konflikt je jedním ze znaků dospělosti, a tak pouze společnost nebo jedinec v pravém smyslu vyžralý je schopen upustit od agresivních výpadů s cílem zničit domnělý objekt, do něž se promítá zdroj obav.